

Г. А. Козубовський

ПРО МОНЕТИ З ЛИТОВСЬКИМИ КОНТРАМАРКАМИ «КОЛЮМНАМИ»

Публікація присвячена проблемі золотоординських та татаро-генуезьких монет із литовськими контрамарками «колюмнами». Такі монети датовані XV ст. Точна дата початку контрамаркування невідома. Імовірно, Великий князь литовський Вітовт (1392—1430) розпочав надкарбування у 1420-х рр. у зв'язку з появою низькопробної золотоординської монети.

Ключові слова: золотоординські монети, литовські контрамарки, «колюмни», Вітовт, XV ст., празькі гроші, «тамга».

В останній час значно збільшився інтерес до вивчення українських старожитностей XIV—XV ст. Українські археологи почали планомірне й систематичне дослідження українських пам'яток післямонгольського часу. Різноманітні проблеми післямонгольської історії та археології України розглядає в багатьох своїх ґрунтовних працях і Олександр Петрович Моця.

Важливим джерелом у дослідженні складних проблем історії та археології України є монети, знайдені при археологічних дослідженнях, випадкові знахідки та скарби. Кожна монета — вже джерело інформації, одні менше, інші більше. Цінність такої інформації неоднакова для різних періодів і для різних територій, але завжди значна.

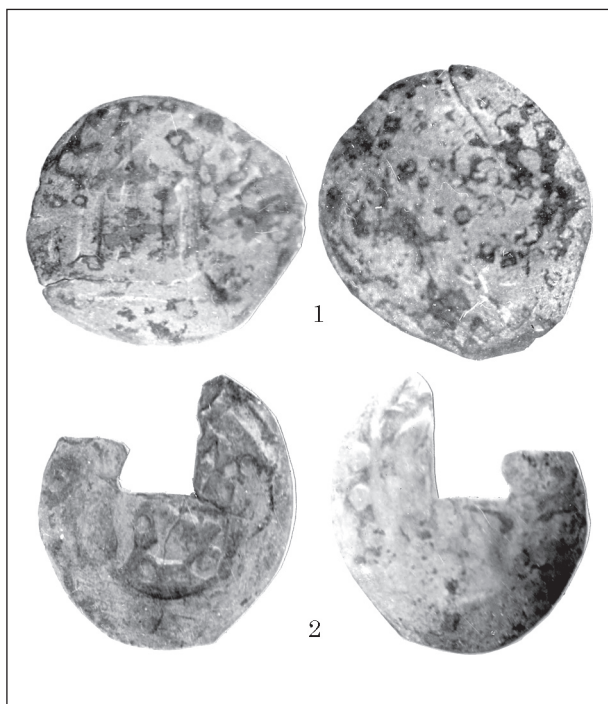
Серед чисельних нумізматичних знахідок XIV—XV ст. привертають увагу рідкісні золотоординські та кримсько-генуезькі монети з литовськими контрамарками «колюмнами». Такі знахідки концентруються в південній частині Київщини та на Поділлі, датовані XV ст., і зустрічаються в одних комплексах із празькими грошами Вацлава IV (1378—1419). Окремі монети були відомі дослідникам XIX — початку

XX ст. Але найпершу спробу їх наукової інтерпретації дав польський дослідник М. Гумовський в узагальнюючій праці з литовської нумізматики. Дослідник висловив припущення, що контрамарки ставили на митницях у районах литовсько-татарських кордонів, одна з яких знаходилась в районі Канева (Gumowski 1920, s. 60). Певно, маючи на увазі скарб із с. Ключники на Канівщині: 100 празьких грошів і монет Золотої Орди, частина яких містила литовські контрамарки (Котляр 1971, с. 90, № 309).

У наш час значно збільшено інформацію про такі знахідки. З'являються й аналітичні, узагальнюючі праці та спроби наукової оцінки великої кількості нових і старих знахідок (Борейша, Казаров 2009; Ivanauskas, Balčius 1994, s. 80—84; Гулецький, Зайончковський 2014—2015).

Нові технічні засоби значно збільшили можливості у пошуковців, у тому числі і для знахідок зазначених монет. Завдяки сучасним виданням у багатьох пошукувачів, краєзнавців, дослідників минувшини з'явилась можливість поділитися цікавою і часто науково важливою інформацією. Разом із тим, така інформація не може бути перевіреною, часто не відповідає дійсності, частково чи повністю викривлена. Іноді при описі таких знахідок фіксуються різні хронологічні та територіальні невідповідності. Можна помітити і штучне поєднання кількох скарбів чи монет в одних комплексах.

Сучасні технічні можливості значно спростили і виробництво підробок, що в більшості випадків стосується рідкісних монет. Але ще набагато простіше зробити новий штампель для нанесення контрамарки, особливо, коли це стосується простих символів чи геометричних фігур. Слід зазначити, що виокремлення мо-

Золотоординські (?) монети з розкопок ротонди по вул. Володимирська, 3 у м. Києві в 1975—1977 рр.: 1 — з литовською контрамаркою «колюмни», за Івакін, 1996; 2 — з контрамаркою, за Івакін, Козубовський 1996

нет із підробними контрамарками завжди було досить складним завданням навіть для добре вивчених монет та для досвідчених фахівців (Hásková 1991, s. 73, 100—106). Таким воно залишається і на сучасному етапі. Тому велика кількість інформації і про нові знахідки монет із литовськими контрамарками викликає певні застереження. 1830—1840-ми рр. датовані найдавніші підробки рідкісних монет, виготовлених шляхом «вирізання» нового зображення на дуже стертих справжніх монетах (Зайцев 2004, с. 92—93).

Особливо насторожує інформація про велику кількість зазначених монет із добре прочитаними легендами й зображеннями у новітніх скарбових комплексах. В абсолютній більшості випадків нанесення досить великої контрамарки майже повністю забивало основну частину монети, часто вже доволі стертої. На таких монетах часто «читається» лише обідок та окремі залишки літер. У відомих великих скарбах ХІХ—ХХ ст., що склалися із сотень і тисяч монет, золотоординські диргеми з литовськими контрамарками присутні в одиничних екземплярах чи в дуже незначній кількості (Kiersnowski 1984, s. 173; Майко 2007, с. 96; Івакін, Козубовський 1996, с. 291—293).

Дуже рідко зустрічаються такі монети і серед великої кількості знахідок ХV ст., зафіксованих науковцями при археологічних дослідженнях (Майко 2007, с. 96). Литовську контрамарку «колюмни» містить одна з двох дуже стертих золо-

тоординських (?) монет ХV ст., знайдених у ході розкопок ротонди по вул. Володимирський, 3 у м. Києві (рисунок: 1; Івакін 1996, с. 112—114, 85; Івакін, Козубовський 1996, с. 293, 297).

Хоча це й не заперечує появи нових знахідок.

Дискусійними залишається хронологія нанесення литовських контрамарок на золотоординських диргемах та мотиви цього цікавого історико-культурного та економічного явища. Такі монети зафіксовані в комплексах першої — четвертої чверті ХV ст.

Традиційно багато дослідників пов'язували такі монети з літописним повідомленням Никонівського літопису про події напередодні битви біля р. Ворскла 1399 р. (Ильин 1940, с. 17). Літописець повідомляє, що крім загальних вимог васалітету — данини й підкорення, під час переговорів між Вітовтом і Тимур Кутлук-ом та Едигеем йшлося і про монетарні заходи: «...возхоте Вітовт во всей Орде быти на денгах Ординских знамени Витовтова». Натомість Едигей висунув таку саму вимогу до Вітовта: «...на твоих денгах Литовских моему Ординскому знамени быти» (ПСРЛ, 11, с. 173). Слід зазначити, що нищівна поразка литовсько-руського війська на р. Ворскла та датування зазначених контрамаркованих монет — не раніше 1420-х рр. перечать такому ототожненню. Але в цілому літописна згадка фіксує загальний курс Вітовта в залученні ординського срібла до грошового забезпечення величезної держави.

Привертає увагу справедливе припущення, що наведені у Никонівському літописі слова про «знамении Витовтовом на денгах ординских» могли бути не наслідком фантазії літописця, а творчим відображенням колись побаченого артефакту, адже такі монети ще були присутні в обігу України у 1480-х рр., десь за 35—40 років до складання початкової редакції Никонівського літопису (Борейша, Казаров 2009, с. 44).

Крім того, дослідники звертають увагу, що при описі подій 1399 р. автор Никонівського літопису використовував Кашинську редакцію Тверського великокнязівського зводу, який закінчувався 1425 р., а самі тверські повідомлення Никонівського літопису є унікальними до 1414 р. (Беспалов 2013, с. 41; Клосс 1980, с. 146, 148).

Слід згадати й повідомлення договірної грамоти тверського князя Бориса Олександровича з Вітовтом 1427 р. «...а пошлины имати зъ моихъ Тферскихъ людей въ ... великого князя Витовтовътове отчине, у Смоленъску, у Витебъску, на Києве, въ Дорогобужы, у Вязме и по всему его великому княженъю, по давному, а нового не примышляти...» (Акты 1846, № 33, с. 47). Зміст цієї і наступних подібних грамот (1449, 1483 рр.) дозволяє говорити про сталий розвиток торгівельних і митних відносин між

Києвом і Твер'ю не лише в XV ст., а й у XIV ст. (Сидоренко 1992, с. 104—105). І дуже можливо, що саме у таких «Тверських людей», що поверталися до Твері чи Кашина, серед золотоординських диргемів були і монети з контрамарками.

Упродовж майже 40-річного правління Вітовта (1392—1430) Велике князівство Литовське й Руське і перетворилося на одну з наймогутніших і найрозвинутіших держав Європи. Незважаючи на нищівну поразку на р. Ворскла 1399 р., Вітовт активно втручався в справи степових володарів Східної Європи. Протягом перших десятиліть XV ст. його вплив і влада поширилась на степові райони України аж до узбережжя Чорного моря.

Саме з ім'ям Вітовта пов'язується і внутрішнє впорядкування держави. Одним із найголовніших було створення стабільної монетно-грошової системи, спроможної забезпечити власною й іноземною монетою величезну частину Східної Європи. Держава, яка найпізніше в Європі розпочала власне виробництво монет, швидко створила необхідні умови для їхньої «конвертації». Невід'ємним і стабілізуючим фактором у розвитку монетно-грошової системи був празький гріш.

Згідно із сучасними дослідженнями, литовський рубль у 1393 р. дорівнював 80 грошам, із кінця XIV ст. і до 1407 р. — 96 грошам, в 1407—1413 рр. — 100 грошам. Після 1413 р. грошово-вагова система Великого князівства Литовського мала наступний вигляд: рубль = 100 грошам = 1000 пенязям = 180 г срібла (Бекцінеев 1992, с. 63—73).

Саму масову появу празьких грошів на території Східної Європи дослідники відносять до періоду правління Вацлава IV (1378—1419), коли обсяг випуску празьких монет досяг небувалої кількості (Рябцевич 1965, с. 127; Котляр 1981, с. 67; Soboleva 1970, s. 109). У знахідках фіксується значна перевага празьких грошів Вацлава IV останньої групи, карбованої після 1405—1407 рр. (Soboleva 1970, s. 108, 110—111, 114—115). Такі монети з пробєю близько 610° і масою 2, 7—2, 9 г містили до 1,6 г срібла (Żabiński 1981, s. 43). На їх вагу та якість орієнтувалися всі інші групи монет, що обслуговували платіжну систему держави, в тому числі і джучидські диргеми. Появу контрамарки на таких монетах слід розглядати не тільки як знак законності їхнього обігу в литовських володіннях, а й свідчення залучення масивів джучидських монет у забезпеченні й обслуговуванні фінансової системи держави.

Існує версія, що празькі гроші Вацлава IV із масою 2,7—2,9 г корелюються із джучидськими диргемами Тохтамиша (1380—1399) вагою 1,365 г, як 2 : 1 (Бекцінеев 2004, с. 108). Але висока якість золотоординських монет Тохтамиша, як і його наступників — ханів першого десятиліття XV ст. (800—900°), трохи супере-

чить цьому. Напевно, таке співвідношення могло затвердитися не раніше другого десятиліття XV ст., коли вага диргема впала до 1 г чи трохи більше (Мухамадиев 1966, с. 268). Два таких диргема (за вмістом чистого срібла близько 0,8 г), дійсно, корелюються з празькими грошами Вацлава IV (з вмістом чистого срібла 1,6 г) карбованими в 1407—1419 рр. (Żabiński 1981, s. 43).

У сучасних дослідженнях припускається, що шляхом надкарбування «колюмн» золотоординським монетам присвоювався підвищений до 20 % прибутку курс до половини празького гроша, за рахунок різниці між вартістю срібла у монеті та призначеною вартістю (Борейша, Казаров 2009, с. 13). Або, що шляхом надкарбування емітент міг надавати знеціненім (дуже стертим) монетам легальний статус, отримуючи прибуток за рахунок різниці у вартості фактично срібного брухту й обігової монети (Саввов 2012, с. 15).

Дослідники давно звернули увагу на візуально помітну низьку якість окремих груп золотоординських монет 1420-х рр., зокрема, диргемів Мухаммеда Борака (1422—1428?; Мухамадиев 1966, с. 271). Дослідження якості монет дали можливість стверджувати, що висока проба (800—850°) ще зберігається у диргемів Шадибека (1399—1407) і Пулада (1407—1410) (сучасників масового надходження празьких грошів Вацлава IV), а потім різко знижується до 300—350° срібла і на цьому рівні витримується до 1460—1470 рр. При цьому фіксуються сліди збагачення сріблом поверхневого шару монети. Хоча й зазначається, що доступних диргемів 1412—1427 рр. дуже мало. Але серед монет ханів цих років присутні як високоякісні, так і низькоякісні монети (Лебедев, Клоков 2001, с. 30—31, 39, 46). Сучасний рентгено-флуоресцентний аналіз поверхневого шару болгарських диргемів показав, що різке зниження вмісту срібла (з 82—97 % до 62—87 %) зафіксовано з 826 р. г. (1422/1423 р.; Шайхутдинова, Бугарчєв, Петров 2018, с. 107). Але, напевно, що монети карбовані у різних частинах колишньої Золотої Орди, можуть суттєво різнитися. Адже у різних ханів були різні можливості і різні джерела в отриманні монетарного срібла.

Дискусійним залишається питання щодо якості кримських монет 1420-х рр. Писемні джерела та вибіркові аналізи кримських диргемів 1420-х рр. дають проби 500°, 800°, 900°. Разом із тим звертається увага на те, що частина монет з іменем Узбека й датою 720 р. г. (1320/1321 р.), часто присутніх у знахідках XV ст., виготовлені з білону (Хромов 2013, с. 454—455). Саме подібна монета з литовською контрамаркою зафіксована в Кирк-Єрському скарбі (Майко 2007, с. 96).

Не існує одностайної думки і на зміни у якості генуезько-татарських монет, серед яких

також відомі монети з литовськими контрамарками. Зокрема, ще О. Ретовський полемізував з італійським ученим К. Десимоні, який вважав, що проба монет Кафи після 1423 р. мало-помалу впала до 300°, тому що і генуезька монета в цей період постійно знижує якість. Учений послався на документ 1423 р., згідно з яким проба генуезько-татарської монети становила 610°, та звернув увагу на монети з іменами Мухаммеда (1420—1445) та Давлет-Берди (1421—1428) з пробую 700° (Ретовський 1906, с. 10). Але, напевно, що і як серед джучидських монет першої — третьою чвертей XV ст. повинні бути монети з високою й низькою пробую¹.

Тож виокремлення якісних і неякісних монет у 20-х рр. XV ст. стало нагальною потребою і у сучасників їх виробництва. Видається, що саме з цим може бути пов'язана і поява контрамарок. Привертає увагу й наявність контрамаркованих диргемих із вагою, характерною для ханів початку XV ст. (1,12 г — Кугурештський скарб; Маркевич, Полевой, Фин 1961, с. 75). Також як і монет, із вагою більшою за 0,70 г, карбованих у 1420—1430-х рр. (Мухамадиев 1966, с. 268). Це може бути свідченням необхідності у позначенні монет різного часу й ваги.

Слід зазначити, що в обігу України упродовж XV ст. перебували і давніші празькі гроші з більшим умістом чистого срібла. Ще М. Щекатихін звернув увагу на наявність празьких грошів із різною часткою чистого срібла: 1,835, 1,668, 1,645, 1,528, 1,502, 1,343 г. (Щекатихін 1933—1934, с. 88—89). Переплавлення різних груп монет відбивалося на якості злитків. Свого часу О. В. Орешніков намагався пояснити рідкісність золотоординських монет з різноманітними контрамарками, літерами для Північно-Східної Русі саме тим, що переважна частина таких монет переливалась у злитки (Лихачев 1930, с. 161). Певно, що це може бути справедливим і для України XV ст. У скарбі XV ст. 1863 р. зі Старих Буд, Звенигородського повіту Київської губернії, що містив 1212 золотоординських, генуезько-татарських монет (у тому числі з контрамарками?) та одну сербську, були присутні і 5 лодієподібних срібних злитків із вагою 189,55, 196,44, 197,21, 197,41, 198,71 г. (Беляшевський 1889, с. 80—81; Федоров-Давыдов 1960, с. 176, № 232). Дослідження складу металу трьох злитків дало дуже різні показники по вмісту срібла: 74,678, 84,462, 97,535 %. У половинки лодієподібної гривні невідомого походження з колекції НМІУ вміст срібла становив 67,531 % (Яушева-Омельянчик 1999, с. 16, 20). Відсутність згадок про гірейські монети в скарбі зі Старих Буд дає право датувати скарб до початку 40-х рр. XV ст. і стверджувати, що серед них були при-

сутні монети різного часу, ваги та проби. А також, що саме з подібних монет було і відлито злитки, і у таких — з пробую 650—750°, напевно, було присутнє монетарне срібло і значно нижчої якості.

Повертаючись до гіпотези М. Гумовського про можливе надкарбування золотоординських монет на прикордонних митних пунктах, варто згадати повідомлення інока Зосіми (1419—1422 рр.) про митницю на р. Дністер. Після перебування у Києві та Брацлаві: «...поидохомъ въ поле татарское і идохомъ 50 миль дорогою татарскою, ежъ зовется: на великіи долъ, и обретохомъ реку велику подъ Митеревыми Кышинами, ежъ зовется Нестръ; тут бѣше перевозъ и порубежье волоское. Объ ону страну Волохове перевозъ емлютъ, а о сю страну великаго князя Витофтовы и тамгу емлютъ и темъ ся обои делятъ» (Хоженіе 1889, с. 2). Традиційно, тамгу пов'язують з одним із найприбутковіших податків, який було введено з початком монгольського володарювання у Східній Європі. За джерелами кінця XIV ст. тамгу вираховують у 3 % від суми товарів: «А тамги и осминечего от рубля алтын» (Осокин 1850, с. 97). Існує версія, що тамгу брали тільки з товарів, на які накладалося тавро, печатка (Гагемейстер 1833, с. 78). Слід зазначити, що термін тамга в тюркських мовах означає податок, знак-печатку, митну плombs, тавро на худобі, зокрема, на конях, а також засічку, зарубку й пробу на сріблі та золоті (ред. Тенишев 2001, с. 330). Якість срібла, як і коней, була найважливішим чинником розбудови держави. І контрамарковані монети можуть бути пам'ятками колись сплаченого мита від партій найважливішого товару — срібла й, одночасно, показниками його якості. Тож версія М. Гумовського не втратила свого значення.

Щодо поширеної зараз версії про належність частини монет із контрамарками «колюмнами» до князя Свидригайла Ольгердовича (1432—1452) слід зазначити, що хронологія деяких знахідок та територія розповсюдження (Київщина, Східне Поділля) дійсно дають підстави для цього. Але слід згадати, що походження знаку не є з'ясованим і існують різні версії його пояснення. Важливо, що дуже освічена людина свого часу Ян Длугош не знав, як назвати «колюмни». Розповідаючи про Грюнвальдську битву 1410 р., він зазначив, що серед чисельного русько-литовського війська 10 хоругв містили знак, яким Вітовт звичайно таврував своїх коней (Kiersnowski 1988, s. 2; Kuczyński 1993, s. 43). Але знак був добре відомим мешканцям Східної Європи і в першій половині XV ст. пов'язувався з Кейстутівичами, а не з Ольгердовичами. Існують повідомлення, що «колюмни» були на нагробку Товтвіла Кейстутівича, загиблого 1390 р. У найдавніших європейських гербовниках «Codex Bergshammars»

1. Генуезько-татарська монета з іменем Давлет-Берди у фондах НМІУ має пробу 960° (інформація З. О. Зразюк).

та «Armorial Lyncenich», «колюмни», напевно, пов'язують із Сигізмундом Кейстутовичем (1432—1440; Kiersnowski 1988, s. 2—3; Kuczynski 1993, s. 42—43, 47—56).

Нанесення литовських контрамарок було наслідком і потребою низки економічних та політичних чинників. Але одним із найперших видається підтвердження законності використання партій ординського срібла, їх якості (плати на митницях, джерела для злитків та ін.) в умовах появи низькопробних монет. Потреба в контрамаркуванні могла з'явитися у 1420-х рр., коли на південних митницях Великого князівства Литовського почали помічати масиви низькопробних золотоординських монет. Або коли відлиті з партій таких монет злитки значно різнилися за своєю якістю.

Безумовно, що наведене вище не вирішує проблему золотоординських монет із литовськими контрамарками, а спрямоване на долучення лише окремих версій на її розв'язання. Видається, що вирішення цього питання — за новими знахідками і якісним та кількісним вивченням масивів золотоординських монет України XV ст.

ЛІТЕРАТУРА

Акты... 1846. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. 1: 1430—1506. Санкт-Петербург: II Отделение Собственной Е. И. В. Канцелярии.

Бектинеев, Ш. И. 2004. Литовско-татарская денежная система 1397—1425 гг. В: *Двенадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений*. Москва, 19—24 апреля 2004 г. Москва: ГИМ, с. 107-109.

Бекцінеев, Ш. І. 1992. Грашовыя сістэмы Вялікаго княства Літоўскаго ў XIII—XV стст. В: Сідарцоў, У. Н. (ред.). *Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі ад старажытных часоў да нашых дзён*. Мінск: БДУ, с. 63-73.

Беляшевский, Н. 1889. *Монетные клады Киевской губернии*. Киев: Т. Т. Корчак-Новицкий.

Беспалов, Р. А. 2013. Литовско-ординские отношения 1419—1429 годов и первая попытка образования Крымского ханства. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*, V, с. 30-52.

Борейша, Ю., Казаров, А. 2009. *О надчеканках колюмн Витовта Кейстутовича и Свидригайла Ольгердовича*. Минск: Тесей.

Гагемейстер, Ю. 1833. *Разыскания о финансах Древней России*. Санкт-Петербург: ИАН.

Гулецький, Д., Зайончковський, Ю. 2014—2015. Ранні типи «колюмн» (без крапок, з крапками зліва та справа), нанесених на двомовних аспрах Давлата Берди). *Львівські нумизматичні записки*, 11—12, с. 15-20.

Зайцев, В. В. 2004. *Очерки по русской нумизматике XV в.* Киев: Юнона-Монета.

Ильин, А. А. 1940. *Классификация русских удельных монет*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1.

Івакін, Г. Ю. 1996. *Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст.* Київ.

Івакін, Г. Ю., Козубовський, Г. А. 1996. Золотоординські монети з литовськими контрамарками. *Записки НТШ, ССXXXI: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, с. 290-298.

Клосс, Б. М. 1980. *Никоновский свод и русские летописи XVI—XVII веков*. Москва: Наука.

Котляр, М. Ф. 1971. *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. Київ: Наукова думка.

Лебедев, В., Клоков, В. 2001. Монеты с юго-восточных окраин Сарая. *Татар археологиясе*, 1—2 (8—9), с. 19-46.

Лихачев, Н. П. 1930. *Материалы для истории русской и византийской сфрагистики*. Ленинград: АН СССР. Труды музея палеографии, II.

Майко, В. В. 2007. *Кырк-Ерский клад городища Чуфут-Кале в Юго-Западном Крыму*. Киев: Академперіодика.

Маркевич, В. И., Полевой, Л. Л., Фин, Ш. Р. 1961. Кугурештский монетно-вещевой клад XV в. *Труды Государственного историко-краеведческого музея Молдавской ССР (за 1960 г.)*, с. 75-112.

Мухамадиев, А. Г. 1966. Два клада татарских монет XV в. *Советская археология*, 2, с. 259-273.

Осокин, Е. 1850. *Внутренние таможенные пошлины в России*. Казань.

ПСРЛ. 1897. *Полное собрание русских летописей*. 11: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Санкт-Петербург: И. П. Скороходов.

Ретовский, О. 1906. *Генуэзско-татарские монеты*. Санкт-Петербург. Известия ИАК, 18.

Рябцевич, В. Н. 1965. К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV—XV вв. *Нумизматика и сфрагистика*, 2, с. 121-134.

Саввов, Р. 2012. Надкарбування «Колюмни» зі скарбів XV ст. з Наддніпрянщини. *Нумизматика і фалеристика*, 3, с. 12-15.

Сидоренко, О. Ф. 1992. *Українські землі у міжнародній торгівлі (IX — середина XVII ст.)*. Київ: Наукова думка.

Тенишев, Э. Р. (ред.). 2001. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков*. Москва: Наука.

Федоров-Давыдов, Г. А. 1960. Клады джучидских монет. *Нумизматика и эпиграфика*, I, с. 94-192.

Хождение... 1989. Хождение инока Зосимы 1419—1422 гг. *Православный Палестинский сборник*, VIII, 3 (24), с. 1-41.

Хромов, К. К. 2013. К вопросу о монетном деле «императоров Солхата» в 20-е годы XV века. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 22—23, с. 443-461.

Шайхутдинова, Е. Ф., Бугарчєв, А. И., Петров, П. Н. 2018. О химическом составе поверхностного слоя болгарских монет XV в. В: Захаров, Е. В. (ред.). *Нумизматические чтения Государственного исторического музея. Материалы докладов и сообщений (Москва, 27 и 28 ноября 2018 г.)*. Москва: ГИМ, с. 104-110.

Щекатихин, Н. Н. 1933—1934. *Топография кладов с литовскими слитками и монетами на территории древнего Литовского государства*. Государственный Эрмитаж, отдел нумизматики. Рукопись.

Яушева-Омельянчик, Р. 1999. Монетні гривні XI—XV ст. із зібрання Національного музею історії України. *Нумизматика і фалеристика*, 1, с. 14-23.

Hásková, J. 1991. *Pražské groše (1300—1526)*. Praha: Národní muzeum v Praze, Česká numismatická společnost.

Gumowski, M. 1920. *Numizmatyka litewska wieków średnich*. Kraków: Czcionkami drukarni Literackiej w Krakowie.

Ivanauskas, E., Balčius, M. 1994. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų*. Vilnius.

Kiersnowski, R. 1984. Najdawniejsze monety litewskie. *Wiadomości Numizmatyczne*, XXVIII, 3—4 (109—110), s. 129-175.

Kiersnowski, R. 1984. Godła Jagiellońskie. *Wiadomości Numizmatyczne*, XXXII, 1—2 (123—124), s. 1-28.

Kuczyński, S.—K. 1993. *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*. Warszawa: PWN.

Soboleva, N. A. 1970. Grosze praskie w Wielkim Księstwie Litewskim. *Wiadomości Numizmatyczne*, XIV, 2, s. 107-117.

Żabiński, Z. 1981. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Łódź; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Prace komisji archeologicznej, 20.

REFERENCES

Akty... 1846. *Akty, otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei*. 1: 1430—1506. Sankt-Peterburg: II Otdelenie Sobstvennoi E. I. V. Kantseliarii.

Bektineev, Sh. I. 2004. Litovsko-tatarskaia denezhnaia sistema 1397—1425 gg. In: *Dvenadtsataia Vserossiiskaia numizmaticheskaia konferentsiia. Tezisy dokladov i soobshchenii*. Moskva, 19—24 apreliia 2004 g. Moskva: GIM, s. 107-109.

Biekcinieju, Š. I. 1992. Hrašovyja sistemy Vialikaho kniastva Litoŭskaho ū XIII—XV stst. In: Sidarcou, U. N. (ed.). *Aktualnija pytanni historyi Bielarusi ad starožytnych časou da našych dzion*. Minsk: BDU, s. 63-73.

Beliashevskii, N. 1889. *Monetnye klady Kievskoi gubernii*. Kiev: T. T. Korchak-Novitskij.

Bespalov, R. A. 2013. Litovsko-ordynskie otnosheniia 1419—1429 godov i pervaiia popytka obrazovaniia Krymskogo khanstva. *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma*, V, s. 30-52.

Boreisha, Iu., Kazarov, A. 2009. *O nadchekankakh koliumn Vitovta Keistutovicha i Svidrigaila Olgerdovicha*. Minsk: Tesei.

Gagemeister, Iu. 1833. *Razyskaniia o finansakh Drevnei Rossii*. Sankt-Peterburg: IAN.

Huletskyi, D., Zaionchkovskiy, Yu. 2014—2015. Ranni typy «koliumn» (bez krapok, z krapkami zлива ta sprava), nanesenykh na dvomovnykh asprakh Davlata Berdy. *Lvivski numizmatychni zapysky*, 11—12, s. 15-20.

Zaitsev, V. V. 2004. *Ocherki po russkoi numizmatike XV v*. Kiev: Iunona-MONETA.

Ilin, A. A. 1940. *Klassifikatsiia russkikh udelnykh monet*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, 1.

Ivakin, H. Yu. 1996. *Istorychnyi rozvytok Kyieva XIII—sередyny XVI st*. Kyiv.

Ivakin, H. Yu., Kozubovskiy, H. A. 1996. Zolotoordynski monety z lytovskymy kontramarkamy. *Zapysky NTSH, CCXXXI: Pratsi komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorichnykh dystsyplin*, s. 290-298.

Kloss, B. M. 1980. *Nikonovskii svod i russkie letopisi XVI—XVII vekov*. Moskva: Nauka.

Kotliar, M. F. 1971. *Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu*. Kyiv: Naukova dumka.

Lebedev, V., Klokov, V. 2001. Monety s iugo-vostochnykh okrain Saraia. *Tatar arkheologiiase*, 1—2 (8—9), s. 19-46.

Likhachev, N. P. 1930. *Materialy dlia istorii russkoi i vizantiiskoi sfragistiki*. Leningrad: AN SSSR. Trudy muzeia paleografii, II.

Maiko, V. V. 2007. *Kyrk-Erskii klad gorodishcha Chufut-Kale v Iugo-Zapadnom Krymu*. Kiev: Akadempriodika.

Markevich, V. I., Polevoi, L. L., Fin, Sh. R. 1961. Kugureshtskii monetno-veshchevoi klad XV v. *Trudy Gosudarstvennogo istoriko-kraevedcheskogo muzeia Moldavskoi SSR (za 1960 g.)*, s. 75-112.

Mukhamadiev, A. G. 1966. Dva klada tatarskikh monet XV v. *Sovetskaia arkheologiya*, 2, s. 259-273.

Osokin, E. 1850. *Vnutrennie tamozhennye poshliny v Rossii*. Kazan.

PSRL. 1897. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. 11: Letopisnyi sbornik, imenuemyi Patriarsheiu ili Nikonovskoiu letopisiu. Sankt-Peterburg: I. P. Skorokhodov.

Retovskii, O. 1906. *Genuezsko-tatarskie monety*. Sankt-Peterburg. Izvestiia IAK, 18.

Riabtsevich, V. N. 1965. K voprosu o denezhnom obrashchenii zapadnorusskikh zemel v XIV—XV vv. *Numizmatika i sfragistika*, 2, s. 121-134.

Savvov, R. 2012. Nadkarbuвання «Koliumny» zi skarbiv XV st. z Naddniproshchyny. *Numizmatyka i falerystyka*, 3, s. 12—15.

Sydorenko, O. F. 1992. *Ukrainski zemli u mizhnarodnii torhivli (IX—seredyna XVII st.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Tenishev, E. R. (ed.). 2001. *Sravnitelno-istoricheskaja grammatika tiurskikh iazykov*. Moskva: Nauka.

Fedorov-Davydov, G. A. 1960. Klady dzhuchidskikh monet. *Numizmatika i epigrafika*, I, s. 94-192.

Khozhenie inoka Zosimy 1419—1422 gg. 1889. *Pravoslavnyi Palestinskii sbornik*, VIII, 3 (24), s. 1-41.

Khromov, K. K. 2013. K voprosu o monetnom dele «imperatorov Solkhata» v 20-e gody XV veka. *Spetsialni istorichni distsiplini: pitannia teorii ta metodiki*, 22—23, s. 443-461.

Shaikhutdinova, E. F., Bugarchev, A. I., Petrov, P. N. 2018. O khimicheskom sostave poverkhnostnogo sloia bulgarskikh monet XV v. In: Zakharov, E. V. (ed.). *Spetsialni istoricheskie chteniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia. Materialy dokladov i soobshchenii (Moskva, 27 i 28 noiabria 2018 g.)*. Moskva: GIM, s. 104-110.

Shchekatikhin, N. N. 1933—1934. *Topografiia kladov s litovskimi slitkami i monetami na territorii drevnego Litovskogo gosudarstva*. Gosudarstvennyi Ermitazh, otdel numizmatiki. Rukopis.

Yaushcheva-Omelianchyk, R. 1999. Monetni hryvni XI—XV st. iz zibrannia Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy. *Numizmatyka i falerystyka*, 1, s. 14-23.

Hásková, J. 1991. *Pražské groše (1300—1526)*. Praha: Národní muzeum v Praze, Česká numizmatická společnost.

Gumowski, M. 1920. *Numizmatyka litewska wieków średnich*. Kraków: Czcionkami drukarni Literackiej w Krakowie.

Ivanauskas, E., Balčius, M. 1994. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų*. Vilnius.

Kiersnowski, R. 1984. Najdawniejsze monety litewskie. *Wiadomości Numizmatyczne*, XXVIII, 3—4 (109—110), s. 129-175.

Kiersnowski, R. 1984. Godła Jagiellońskie. *Wiadomości Numizmatyczne*, XXXII, 1—2 (123—124), s. 1-28.

Kuczyński, S.—K. 1993. *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*. Warszawa: PWN.

Soboleva, N. A. 1970. Grosze praskie w Wielkim Księstwie Litewskim. *Wiadomości Numizmatyczne*, XIV, 2, s. 107-117.

Żabiński, Z. 1981. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Łódź; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Prace komisji archeologicznej, 20.

G. A. Kozubovskiy

ABOUT THE COINS WITH LITHUANIAN COUNTERMARKS «COLUMNS»

This paper considers the problem of Golden Horde and Tatar-Genoese coins with Lithuanian countermarks «Columns». These coins occurred in several hoards, mainly in Eastern Podillia and Southern Kyiv lands. The finds of these coins are dated to the 15th century. The exact date of beginning of countermarking is unknown. However, they did not appear there earlier than in 1420^s, during the reign of Vytautas as the

Grand Duke of Lithuania (1392—1430). In Ukrainian finds the Golden Horde coins with Lithuanian countermarks «Columns» are occurred together with Prague groats of Wenceslaus (1378—1419). Probably, Golden Horde coins continued to be countermarked in Eastern Podillia and Southern Kyiv lands after the death of Vytautas in 1430. But, in the 14th — first part of the 15th century, the sign usually called «Kolumny» (or «Gedyminas Columns») was connected with Grand Duke of Lithuania Kiejstut (1345—1382) and his sons, especially Grand Duke Vytautas. The sign was well known of the steppe peoples of Ukraine as a «tamga». Polish chronicler Jan Długosz testifies it's use by the Grand Duke of Lithuania Vytautas to brand his horses in 1410. In my opinion, Grand Duke of Lithuania Vytautas has begun re-struck the «Columns» (the «tamga of Vytautas») in the 1420^s because of appearance of the low-grade Golden Horde coins with the content of silver 300—600/1000 grades. Numerous groups of silver with different pyurity were used in the circulation of Ukrain-

ian lands as well as silver coins with defferent alloys quality (800—900/1000) of Toqtamish (1380—1399), Shadibek (1399—1407), Pulad (1407—1410) and other Khans of 1410—1420^s.

Keywords: Golden Horde coins, Lithuanian countermarks, «Columns», Vytautas, 15th century, Prague groats, «tamga».

Одержано 04.10.2019

КОЗУБОВСЬКИЙ Георгій Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KOZUBOVSKYI Heorhii, Candidate of Historical Sciences, Research Officer, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2633-604X;

e-mail: kozubovskyi_yurii@iananu.org.ua.